

Produkty tradycyjne i regionalne, zasady rejestracji

Opracowanie:
Dział Gospodarstwa Wiejskiego i Agroturystyki
MODR Karniowice

Wstęp

W krajach wysoko rozwiniętych, a w szczególności wśród ich zamożniejszych mieszkańców, od lat obserwuje się odwrót od konsumpcji żywności masowej, produkowanej na przemysłową skalę na rzecz produktów lokalnych, o znanym pochodzeniu – często droższych, ale na ogół zdrowszych, smaczniejszych i bardziej oryginalnych.

W celu wyróżnienia produktów wysokiej jakości zostały wprowadzone europejskie i krajowe systemy certyfikowania i znakowania produktów wysokiej jakości

W europejskim systemie jakościowym zostały wyróżnione kategorie produktów:

- produkty tradycyjne;
- produkty regionalne znanego pochodzenia,
- produkty ekologiczne.

Produkty tradycyjne w systemie wspólnotowym - to takie produkty, których jakość wynika ze specjalnego składu i sposobu wytwarzania. Często pochodzą z konkretnego kraju czy regionu, ale ich upowszechnienie i renoma sprawia, że produkowane są także w innych krajach (np. ser mozzarella wywodzący się z Włoch, wytwarzany wg specyficznej i tej samej receptury także w Polsce).

Produktom tradycyjnym przyznawany jest znak:

Gwarantowanej Tradycyjnej Specjalności (GTS)

Problematykę produktów tradycyjnych reguluje na poziomie UE: Rozporządzenie Rady (WE) 509/2006 z dnia 20 marca 2006 roku oraz Rozporządzenie Komisji (WE) Nr 1216/2007 z dnia 18 października 2007 roku.

Produkty regionalne, znanego pochodzenia to produkty, którym mogą być przyznane certyfikaty:

- **Chroniona Nazwa Pochodzenia**, którą przyznaje się produktowi, którego wszystkie fazy wytwarzania mają miejsce na tym obszarze np. oscypek, redykołka, byndza podhalańska – produkty związane z Podhalem i wieloma elementami jak: rasą owiec, sposobem i warunkami wypasu, jakością i rodzajem mleka, metodami wytwarzania sera. Produkty regionalne, które pozyskały Chronioną Nazwę Pochodzenia (ChNP) otrzymują znak:

- **Chronione Oznaczenie Geograficzne (ChOG)**, które przyznaje się produktowi, którego co najmniej jedna faza wytwarzania odbywa się na danym terenie. Przykładem z terenu Małopolski są: kielbasa lisiecka, obwarzanek krakowski, jabłko łąckie.

Problematykę produktów znanego pochodzenia reguluje na poziomie UE Rozporządzenie Rady (WE) 510/2006 z dnia 20 marca 2006 roku oraz Rozporządzenie Komisji WE nr 1898/2006 z dnia 14 grudnia 2006 roku.

Produkty regionalne, które pozyskały Chronione Oznaczenie Geograficzne otrzymują znak:

Produkty ekologiczne

Produkty ekologiczne (organiczne, biologiczne) – wytwarzane poprzez system gospodarowania, w którym wyklucza się stosowanie syntetycznych nawozów mineralnych, pestycydów, regulatorów wzrostu i syntetycznych dodatków paszowych.

Rolnictwo ekologiczne stanowi oddzielny obszerny dział wytwarzania produktów, który nie mieści się w tematyce tego opracowania.

Produktom ekologicznym przyznawany jest znak:

KRAJOWE SYSTEMY JAKOŚCI

Prawo unijne zezwala na tworzenie krajowych systemów jakości. Aktualnie w Polsce działają systemy:

- **Integrowana produkcja (IP)** – jest to system gospodarowania wdrażający najnowsze osiągnięcia nauki i techniki rolniczej, dający gwarancję uzyskania najwyższej jakości, smacznych i bezpiecznych dla zdrowia konsumentów owoców, warzyw i innych płodów rolnych.

- **„Jakość Tradycja”**

Decyzją Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 12 czerwca 2007 r. system „Jakość Tradycja” uznany został za krajowy system jakości żywności, a 22 czerwca 2009 r. został zatwierdzony przez Komisję Europejską.

Producenci zgłaszający swe produkty do znaku „Jakość Tradycja” dokładnie określają skład produktu, sposób wytwarzania i procedury kontroli. Należy także udokumentować 50 letnią tradycję wytwarzania produktu.

Znak „Jakość Tradycja” jest przyznawany przez Kapitułę zgodnie z Regulaminem przyjętym przez Zarząd Polskiej Izby Produktu Regionalnego i Lokalnego oraz Związek Województw RP. System jest dostępny dla indywidualnych producentów, grup producentów oraz zakładów produkcyjnych.

Znak „Jakość Tradycja” jest chronionym zgodnie z prawem własności przemysłowej, jako **wspólny znak towarowy gwarancyjny**.

I. Zasady rejestracji produktów tradycyjnych i regionalnych w Unii Europejskiej

Zasady rejestracji produktów tradycyjnych i regionalnych w Unii Europejskiej reguluje w Polsce ustawa z dnia 17 grudnia 2004 roku o rejestracji i ochronie nazw i oznaczeń produktów rolnych i środków spożywczych oraz o produktach tradycyjnych, znowelizowana 24 października 2008 r.

Procedury rejestracji nazw, jako chronionych oznaczeń geograficznych lub chronionych nazw pochodzenia oraz zasad rejestracji nazw, jako gwarantowane tradycyjne specjalności na szczeblu unijnym są do siebie bardzo zbliżone i przebiegają dwuetapowo. Etap pierwszy prowadzony jest w kraju członkowskim, drugi natomiast na poziomie Komisji Europejskiej.

Pierwszym krokiem, jaki powinni uczynić producenci jest złożenie odpowiednio sporządzonego wniosku o rejestrację do właściwego organu państwa członkowskiego tj. Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Do składania wniosku o rejestrację uprawniona jest tylko grupa. W myśl przepisów unijnych grupa oznacza jakiegokolwiek stowarzyszenie rolników, producentów lub przetwórców zajmujących się wytwarzaniem tego samego produktu rolnego lub spożywczego.

Władze Państwa Członkowskiego są zobowiązane do dokładnego sprawdzenia wniosku, zarówno pod względem formalnym jak i merytorycznym przed przesłaniem go do Komisji Europejskiej. Wnioski, które nie budzą zastrzeżeń w państwie członkowskim mogą być przekazywane na poziom unijny.

Po sprawdzeniu złożonego wniosku pod kątem formalnym, publikuje się jego skróconą specyfikację na stronach internetowych oraz w dzienniku urzędowym ministra. Każda osoba fizyczna, osoba prawna lub jednostka organizacyjna nieposiadająca osobowości prawnej, której interesu gospodarczego lub prawnego dotyczy postępowania może, złożyć zastrzeżenie do wniosku o rejestrację.

Złożony wniosek oraz ewentualne wniesione zastrzeżenia przekazywane są Radzie do Spraw Tradycyjnych i Regionalnych Nazw Produktów Rolnych i Środków Spożywczych, która jest organem opiniodawczo-doradczym Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Gdy wniosek i zastrzeżenia są zasadne Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi wzywa wnioskodawcę oraz wnoszącego zastrzeżenia do złożenia w wyznaczono-

nym terminie uzgodnionego wniosku o rejestrację. Wniosek ponownie przekazywany jest Radzie i jeśli spełnia wszystkie wymagania przekazywany jest do Komisji Europejskiej.

Przesłany wniosek jest analizowany i oceniany. Komisja ma prawo zwrócić się do władz państwa członkowskiego z prośbą o uzupełnienie lub doprecyzowanie informacji w nim zawartych. Po przeprowadzeniu oceny streszczenie specyfikacji publikowane jest w Dzienniku Urzędowym Wspólnot Europejskich. Producenci innych państw członkowskich mogą zgłosić zastrzeżenia, co do rejestracji. W przypadku złożenia zastrzeżenia, państwa, z którego pochodzi wniosek i to, które złożyło zastrzeżenia są zobowiązane do znalezienia satysfakcjonującego rozwiązania i sporządzenia wspólnego wniosku. Po ostatecznym rozstrzygnięciu przez wszystkich sporów, nazwa produktu jest rejestrowana i umieszczana w rejestrze Chronionych Nazw Pochodzenia i Chronionych Oznaczeń Geograficznych lub też Świadectw Specyficznego Charakteru.

II. Procedura umieszczenia produktów na Liście Produktów Tradycyjnych

Na listę produktów tradycyjnych mogą zostać wpisane produkty rolne i środki spożywcze, o których mowa w załączniku I do Traktatu ustanawiającego Wspólnotę Europejską, w załącznikach do rozporządzenia nr 509/06/EWG lub w załączniku do rozporządzenia **510/06/EWG** oraz napoje spirytusowe, o których mowa w Rozporządzeniu Rady (EWG) nr 1576/89 z dnia 29 maja 1989 r. ustanawiającym ogólne zasady definicji, opisu i prezentacji napojów spirytusowych. Produkty wpisane na listę produktów tradycyjnych podzielono według następujących kategorii:

- a) sery i inne produkty mleczne,
- b) mięso świeże oraz produkty mięsne,
- c) produkty rybołówstwa, w tym ryby,
- d) warzywa i owoce (przetworzone i nie),
- e) wyroby piekarnicze i cukiernicze,
- f) oleje i tłuszcze (masło margaryna, oleje itp.),
- g) miody,
- h) gotowe dania i potrawy,

- i) napoje (alkoholowe i bezalkoholowe),
- j) inne produkty.

Listę Produktów Tradycyjnych tworzą produkty, (spośród kategorii przedstawionych powyżej), które charakteryzują się tradycyjną, ugruntowaną w czasie metodą wytwarzania, których jakość lub wyjątkowe cechy i właściwości wynikają ze stosowania tradycyjnych metod produkcji. Podstawą rejestracji jest tradycja wytwarzania i szczególna oraz niepowtarzalna jakość związana z historycznie ugruntowanymi przepisami, metodami produkcji i sposobami przetwarzania, od co najmniej 25 lat, które gwarantują wysoką jakość otrzymanego produktu.

Listę Produktów Tradycyjnych prowadzi Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Producenci zgłaszają produkt na Listę Produktów Tradycyjnych poprzez złożenie odpowiednio sporządzonego wniosku o rejestrację do Marszałka Województwa Małopolskiego w formie papierowej i na elektronicznym nośniku informacji.

Do składania wniosku uprawnione są osoby fizyczne, osoby prawne oraz jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej.

Wniosek podlega sprawdzeniu pod względem formalnym i merytorycznym przez Radę do Spraw Produktów Tradycyjnych powołaną przez Marszałka Województwa Małopolskiego, która jest organem opiniotawczo-doradczym Marszałka Województwa.

Kolejnym krokiem rejestracji produktu tradycyjnego na szczeblu wojewódzkim jest pozyskanie opinii Izby Gospodarczej zrzeszającej podmioty wytwarzające produkty tradycyjne, w zakresie spełnienia przez produkt wymagań dotyczących m.in. tradycyjności wytwarzania produktu. Jeżeli produkt spełnia ww. wymagania marszałek województwa przesyła kopię wniosku o wpis na listę produktów tradycyjnych wraz z kopią opinii Izby Gospodarczej do Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Minister po otrzymaniu dokumentów dokonuje wpisu produktu tradycyjnego na Listę Produktów Tradycyjnych. Lista publikowana jest na stronie internetowej Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi oraz w Dzienniku Urzędowym ministra właściwego ds. rynków rolnych.

Lista Produktów Tradycyjnych służy:

- rozpowszechnianiu informacji dotyczących wytwarzania produktów tradycyjnych,
- stwarza wytwórcom produktów tradycyjnych możliwość ubiegania się o udzielenie odstępstw od obowiązujących i prawnie uregulowanych wymogów produkcyjnych (weterynaryjnych, higienicznych lub sanitarnych). Odstępstwa te muszą wynikać ze stosowania przez producentów niezmiennych, tradycyjnych metod wytwarzania. Udzielenie tego typu odstępstw nie może wpływać negatywnie na jakość zdrowotną produktu,
- pogłębia wiedzę konsumentów na temat tradycyjnej żywności i dziedzictwa kulturowego,
- na listę wpisane są produkty a nie producenci.

WNIOSEK O WPIS NA LISTĘ PRODUKTÓW TRADYCYJNYCH

I. Dane wnioskodawcy¹⁾

1. Nazwa lub imię i nazwisko:

2. Siedziba i adres lub miejsce zamieszkania i adres:

3. Adres do korespondencji:

Telefon:

Faks:

E-mail:

¹⁾ Zgodnie z art. 49 ustawy z dnia 17 grudnia 2004 r. o rejestracji i ochronie nazw i oznaczeń produktów rolnych i środków spożywczych oraz o produktach tradycyjnych (Dz. U. z 2005 r. Nr 10, poz. 68) z wnioskiem o wpis produktu rolnego, środka spożywczego lub napoju spirytusowego na listę produktów tradycyjnych mogą wystąpić osoby fizyczne, osoby prawne oraz jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej wytwarzające dany produkt rolny, środek spożywczy lub napój spirytusowy.

II. Opis produktu rolnego, środka spożywczego lub napoju spirytusowego

1. Nazwa produktu rolnego, środka spożywczego lub napoju spirytusowego:

--

2. Rodzaj produktu rolnego, środka spożywczego lub napoju spirytusowego:

Należy zaznaczyć krzyżykiem rodzaj, do którego należy produkt rolny, środek spożywczy lub napój spirytusowy.

1.	Sery i inne produkty mleczne	
2.	Mięso świeże oraz produkty mięsne	
3.	Produkty rybołówstwa, w tym ryby	
4.	Orzechy, nasiona, zboża, warzywa i owoce (przetworzone i nie)	
5.	Wyroby piekarnicze i cukiernicze	
6.	Oleje i tłuszcze (masło, margaryna itp.)	
7.	Miody	
8.	Gotowe dania i potrawy	
9.	Napoje (alkoholowe i bezalkoholowe)	
10.	Inne produkty	

3. Charakterystyka produktu rolnego, środka spożywczego lub napoju spirytusowego:

Wygląd (zewnątrzny i na przekroju)	
Kształt (zewnątrzny i na przekroju)	
Wielkość	
Barwa (zewnątrzna i na przekroju)	
Konsystencja, „wrażenie w dotyku”	
Smak i zapach	
Cechy mikrobiologiczne i fizyko-chemiczne	
Deklarowane poziomy np.: zawartość alkoholu (w %), współczynnik pH, aktywność wody, inne wskaźniki	
Inne dodatkowe informacje dotyczące charakterystyki produktu rolnego lub środka spożywczego	

4. Surowce wykorzystywane do produkcji produktu rolnego, środka spożywczego lub napoju spirytusowego:

Informacje dotyczące surowców wykorzystywanych do produkcji.

--

5. Metoda produkcji:

Etapy wytworzenia produktu rolnego, środka spożywczego lub napoju spirytusowego ze szczególnym uwzględnieniem tradycyjnych technik, umiejętności i narzędzi.

Etap 1 –
Etap 2 –
Etap 3 –
Etap 4 –
Etap 5 –
Etap 6 –
Etap ...

Czy metoda produkcji produktu rolnego, środka spożywczego lub napoju alkoholowego ulegała zmianom w ciągu ostatnich lat?

TAK

NIE

Należy napisać, czy zmiany miały wpływ na jakość lub wyjątkowe cechy i właściwości produktu rolnego, środka spożywczego lub napoju spirytusowego wynikające ze stosowania tradycyjnej metody produkcji.

6. Tradycja, pochodzenie oraz historia produktu rolnego, środka spożywczego lub napoju spirytusowego:

Należy przedstawić informacje dotyczące tradycji, pochodzenia oraz historii wytwarzania produktu rolnego, środka spożywczego lub napoju spirytusowego, w tym historyczne, spotykane w literaturze lub innych materiałach źródłowych wzmianki dotyczące produktu rolnego, środka spożywczego lub napoju spirytusowego (np. stare przepisy, receptury, oznaczenia, w tym etykiety, cy-

taty z książek i z artykułów prasowych itp.) potwierdzające wykorzystywanie metody produkcji co najmniej od 25 lat.

--

7. Informacje dodatkowe

--

8. Wykaz dokumentów dołączonych do wniosku:

Lp.	Nazwa dokumentu

9. Data:

--

10. Podpis:

--

III. Procedury terminowe rejestracji produktów - poziom krajowy i Komisji Europejskiej

POZIOM KRAJOWY	
Złożenie wniosku do Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi	
Ocena formalna wniosku	14 dni
Publikacja wniosku = możliwość wniesienia zastrzeżenia	5 miesięcy
Ocena merytoryczna – Rada ds. Regionalnych i Tradycyjnych Nazw Produktów Rolnych i Środków Spożywczych	30 dni
Decyzja Ministra	14 dni
Przekazanie wniosku do Komisji Europejskiej (procedura wydłuża się w przypadku wniesienia zastrzeżenia)	
POZIOM KOMISJI EUROPEJSKIEJ	
Analiza i ocena wniosku	6 miesięcy
Publikacja głównych punktów w dzienniku urzędowym Wspólnot Europejskich = możliwość wniesienia zastrzeżenia	6 miesięcy
Decyzja o rejestracji (lub odmowie rejestracji) = umieszczenie nazwy w Rejestrze Chronionych Nazw Pochodzenia i Oznaczeń Geograficznych lub w Rejestrze Świadectw Szczególnego Charakteru	
Publikacja w dzienniku urzędowym Wspólnot Europejskich	

Obowiązujące wzory wniosków zostały określony rozporządzeniem Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 23 marca 2005 r. w sprawie wzorów wniosków o rejestrację nazw i oznaczeń produktów rolnych lub środków spożywczych oraz wzory wniosku o zmianę specyfikacji (Dz. U. z 2005 Nr 60, poz. 525).

IV. Wymagania weterynaryjne i higieniczno-sanitarne

Podstawowe akta prawne określające warunki produkcji żywności:

1. Ustawa o warunkach zdrowotnych żywności i żywienia z dnia 11 maja 2001 r. Ustawa ta określa m.in. wymagania w zakresie jakości zdrowotnej żywności, warunki produkcji i obrotu oraz wymagania dotyczące przestrzegania zasad higieny w procesie produkcji i w obrocie żywnością. Przepisy ustawy obowiązują wszystkich producentów niezależnie od charakteru wytwarzanej przez nich żywności.
2. Ustawa o wymaganiach weterynaryjnych dla produktów pochodzenia zwierzęcego z dnia 29 stycznia 2004 r. Ustawa ta określa najważniejsze wymagania dotyczące zasad produkcji produktów pochodzenia zwierzęcego, czyli wszystkich przetworzonych i nieprzetworzonych produktów pochodzących od zwierząt lub ze zwierząt, w tym także produktów tradycyjnych i regionalnych. Przepisy ustawy obowiązują tych producentów, którzy produkują wyroby pochodzenia zwierzęcego.

Producenci wyrobów, które nie pochodzą od zwierząt są zobowiązani do przestrzegania wymogów określonych w ustawie o warunkach zdrowotnych żywności i żywienia, zaś producenci wyrobów pochodzących od lub ze zwierząt muszą przestrzegać zarówno wymogów określonych w ustawie o warunkach zdrowotnych żywności i żywienia, jak też wymogów określonych w ustawie o wymaganiach weterynaryjnych dla produktów pochodzenia zwierzęcego.

Wymagania dotyczące produkcji żywności

Podstawową zasadą produkcji żywności jest to, aby była ona bezpieczna dla zdrowia i życia konsumentów. Środki spożywcze oraz inne składniki żywności nie mogą być szkodliwe dla człowieka, zepsute ani zafałszowane. W procesie produkcji i w obrocie żywnością nie można także stosować procesów technologicznych oraz takich metod produkcyjnych, które nawet w najmniejszym stopniu mogłyby doprowadzić do uszczerbku na zdrowiu osób tę żywność spożywających.

O tym, jak ważną rolę odgrywa bezpieczeństwo i higiena żywności świadczyć może ilość przepisów regulujących te kwestie w naszym kraju.

Zgodnie z przepisami produkcja i obrót żywnością mogą być prowadzone, jeżeli zostaną spełnione wymagania dotyczące m.in.:

- pomieszczeń produkcyjnych,
- urządzeń i narzędzi wykorzystywanych do produkcji,
- stanu zdrowia osób biorących udział w produkcji lub sprzedaży żywności,
- składników użytych do produkcji.

Ponadto rozpoczęcie produkcji lub sprzedaży żywności wymaga uzyskania wcześniejszej zgody, w zależności od rodzaju produkowanej i sprzedawanej żywności, Państwowej Inspekcji Sanitarnej lub Inspekcji Weterynaryjnej.

W przypadku rozpoczynania produkcji lub sprzedaży produktów pochodzenia zwierzęcego należy powiadomić pisemnie powiatowego lekarza weterynarii o planowanym zakresie i wielkości produkcji, rodzajach produktów, które mają być produkowane oraz zakresie ich sprzedaży. **Producent powinien ponadto udowodnić**, że prowadzi działalność gospodarczą. Dlatego też powiatowemu lekarzowi weterynarii należy dostarczyć aktualny odpis z Krajowego Rejestru Sądowego albo zaświadczenie z ewidencji działalności gospodarczej.

Powiatowy lekarz weterynarii po przeprowadzeniu kontroli, wydaje decyzję w sprawie dopuszczenia lub niedopuszczenia zakładu do prowadzenia produkcji. Decyzja zależy od spełnienia wymagań weterynaryjnych właściwych dla danego rodzaju produkcji. Powiatowy lekarz weterynarii nadaje także zakładowi weterynaryjny numer identyfikacyjny oraz określa rodzaj wytwarzanych produktów i wielkość produkcji. Należy pamiętać o tym, że powiatowy **lekarz weterynarii może w każdym czasie, bez wcześniejszego powiadomienia, kontrolować zakłady lub środki transportu w zakresie spełniania wymagań weterynaryjnych.**

W przypadku stwierdzenia, że w zakładach nie są spełniane wymagania weterynaryjne, powiatowy lekarz weterynarii, może nakazać ograniczenie wielkości produkcji, wstrzymanie produkcji lub też zakazać produkcji niektórych rodzajów produktów. Powiatowy lekarz może także cofnąć uznanie zakładu za zatwierdzony oraz zmienić jego zakwalifikowanie lub określić termin usunięcia uchybień. Decyzjom tym nadaje się rygor natychmiastowej wykonalności. W przypadku produktów, które nie są pochodzenia

zwierzęcego zgodę na produkcję lub sprzedaż wydaje, w drodze decyzji, Państwowy Powiatowy Inspektor Sanitarny. Inspektor jest upoważniony do nadzoru i kontroli zakładu wytwarzającego żywność.

V. Odstępstwa dla wyrobów regionalnych i tradycyjnych

Wytwórcy produktów tradycyjnych mogą starać się o udzielenie odstępstw od obowiązujących i prawnie uregulowanych wymogów produkcyjnych (weterynaryjnych, higienicznych lub sanitarnych).

Niezmiernie ważne jest, aby pamiętać, że odstępstwa:

- muszą wynikać ze stosowania przez producentów niezmiennych, tradycyjnych metod wytwarzania;
- nie mogą wpływać negatywnie na jakość zdrowotną produktu;
- mogą być przyznane wyłącznie wtedy, gdy wynikają z tradycyjnej metody produkcji, a nie są związane np. z brakiem środków finansowych na dostosowanie zakładu do wymagań produkcyjnych, o których była mowa na początku rozdziału.

Zgodnie z unijnymi przepisami, których przykładem może być Decyzja Komisji nr 97/284 z dnia 25 kwietnia 1997 roku dotycząca produktów na bazie mleka, którym można udzielić odstępstw od ogólnie obowiązujących wymagań przy produkcji, produkty o tradycyjnych cechach oznaczają produkty, które:

- są uznane historycznie lub
- są wytwarzane zgodnie z zaleceniami technicznymi lub metodami produkcyjnymi skodyfikowanymi lub zarejestrowanymi w Państwie Członkowskim, w którym produkt ten jest tradycyjnie wytwarzany, lub
- są chronione na mocy prawa krajowego, regionalnego lub lokalnego w Państwie Członkowskim, w którym produkt ten jest tradycyjnie wytwarzany.

Odstępstwa przyznawane na mocy tej decyzji **wynikają wyłącznie z tradycyjnego charakteru wytwarzanych produktów**. Producenci mogą uzyskać odstępstwa od wymagań dotyczących materiałów, z których zbudowane są

przyrządy i sprzęt używany do produkcji lub pakowania wyrobów tradycyjnych oraz w odniesieniu do dojrzewalni lub pomieszczeń dla takich produktów. Zgodnie z przepisami decyzji dojrzewalnie dla produktów tradycyjnych mogą składać się z geologicznych, naturalnych ścian oraz ścian, podłóg, stropów i drzwi, które:

- nie są wygładzone,
- nie są nieprzepuszczalne,
- mogą być nietrwale,
- nie muszą być powleczone powłoką w jasnym kolorze,
- nie muszą być pokryte materiałem nierdzewnym.

Częstotliwość i rodzaj czyszczenia oraz dezynfekcji w takich pomieszczeniach powinien być dostosowany do typu prowadzonej działalności, w celu uwzględnienia specyficznej flory znajdującej się w otoczeniu.

Ponadto w ustawie o wymaganiach weterynaryjnych dla produktów pochodzenia zwierzęcego znajduje się delegacja dla ministra właściwego do spraw rolnictwa, który w drodze rozporządzenia może określić wymagania weterynaryjne przy produkcji i dla produktów pochodzenia zwierzęcego o tradycyjnym charakterze. Warto zauważyć, że na mocy tej delegacji udzielenie odstępstw większych niż odstępstwa przewidziane w decyzji Komisji nr 97/284 **jest możliwe wyłącznie dla produktów sprzedawanych w ramach sprzedaży bezpośredniej**. Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi do tej pory tylko raz skorzystał z możliwości wydania takiego rozporządzenia. Rozporządzenie to dotyczy warunków produkcyjnych dla oscypka, buncu, redykołki, bryndzy i żentycy, które na jego mocy mogą być wytwarzane m.in. z niepasteryzowanego mleka i przy użyciu drewnianych narzędzi.

VI. Zasady systemu HACCP przy produkcji wyrobów regionalnych i tradycyjnych

Zgodnie z obowiązującymi w Polsce przepisami kierujący zakładem lub osoba przez niego upoważniona jest obowiązany wdrożyć i stosować zasady systemu HACCP. System HACCP obowiązuje zatem wszystkich producentów żywności, poza producentami na etapie produkcji pierwotnej, którzy w celu zapewnienia właściwej jakości zdrowotnej oraz zasad higieny, są obowiązani wdrożyć i stosować zasady dobrej praktyki produkcyjnej (GMP) i dobrej praktyki higienicznej (GHP). Jednocześnie warto zauważyć, że system HACCP opiera się na zasadach GMP i GHP. Poradniki dobrej praktyki produkcyjnej i dobrej praktyki higienicznej, w których zawarte są procedury związane z wytwarzaniem danego produktu, powinny uwzględniać specyfikę wytwarzania danego wyrobu, a w szczególności potrzeby i możliwości tych przedsiębiorców, którzy:

- ze względu na wielkość zakładu oraz rodzaj produkowanej lub wprowadzanej do obrotu żywności prowadzą działalność na potrzeby rynków lokalnych,
- produkują żywność lub stosują surowce do produkcji żywności zgodnie z tradycyjnymi metodami, ustalonymi wieloletnią praktyką lub tradycją charakterystyczną dla danej żywności,
- prowadzą działalność w regionach szczególnych ze względu na położenie geograficzne,
- lub dostępność do zaopatrzenia.

Uwzględniając specyfikę produkowanej żywności podczas przygotowywania zasad dobrej praktyki produkcyjnej i higienicznej, tym samym uwzględnia się wyjątkowość produktu podczas tworzenia systemu HACCP, który opiera się na zasadach GMP i GHP. Zrozumienie tej zależności **pozwała tak skonstruować zasady systemu HACCP, aby możliwe było produkowanie żywności tradycyjnymi metodami** i przy wykorzystaniu tradycyjnych surowców.

Jednocześnie warto zaznaczyć, że zgodnie z unijnymi przepisami producenci sami mogą udowodnić, że choć materiały stosowane przez nich przy produkcji, nie spełniają wymagań enumeratywnie wyliczonych i określonych w dyrektywie Rady 93/43/EWG z dnia 14 czerwca 1993 r. w sprawie higieny środków spożywczych, to jednak nie wpływają negatywnie na jakość zdro-

wotną żywności i mogą być wykorzystywane do produkcji. Rozwiązanie takie umożliwia użycie materiałów innych niż te, które zostały wymienione i opisane w dyrektywie, pod warunkiem, że producent udowodni, że nie są one szkodliwe dla zdrowia i życia konsumentów. Zastosowanie tych przepisów ma szczególne znaczenie przy produkcji wyrobów regionalnych i tradycyjnych, które ze względu na swoją specyfikę wymagają czasem stosowania nietypowych narzędzi i materiałów.

VII. Sankcje związane z nieprzestrzeganiem wymogów prawnych

1. Każdy, kto produkuje lub wprowadza do obrotu środki spożywcze zepsute, zafałszowane lub o niewłaściwej jakości zdrowotnej, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo karze pozbawienia wolności. Naruszeniem przepisów jest zarówno działanie prowadzone celowo jak i nieumyślnie.
2. Producenci wytwarzający produkty pochodzenia zwierzęcego w niewłaściwych warunkach i nie zapewniając odpowiednich wymagań weterynaryjnych w zakresie prowadzonej działalności, podlegają grzywnie. Jeżeli natomiast takie naruszenie może spowodować zagrożenie dla zdrowia publicznego lub też, jeżeli producent nie zgłasza do badania zwierząt rzeźnych i ich mięsa lub mięsa zwierząt łownych podlega on grzywnie, karze ograniczenia wolności albo karze pozbawienia wolności do roku.
3. Rozpoczęcie produkcji lub obrotu artykułami spożywczymi bez uzyskania decyzji potwierdzającej spełnienia wymagań koniecznych do zapewnienia higieny w procesie produkcji lub w obrocie oraz do zapewnienia właściwej jakości zdrowotnej wytwarzanych artykułów podlega karze grzywny.
4. Umieszczanie na rynku albo sprzedaż bezpośrednia produktów pochodzenia zwierzęcego bez uprzedniego zgłoszenia działalności powiatowemu lekarzowi weterynarii lub też wprowadzanie do obrotu produktów niezgodnie z kwalifikacją uzyskaną przez zakład podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo karze pozbawienia wolności do roku.
5. Jako wykroczenie traktuje się wprowadzanie w błąd konsumenta, poprzez np. niewłaściwe oznakowanie produktu, co do jakości zdrowotnej lub wartości odżywczych środka spożywczego. Działalność taka podlega karze grzywny.

VIII. Kontrola produktów regionalnych i tradycyjnych

Ustawa o rejestracji i ochronie nazw i oznaczeń produktów rolnych i środków spożywczych oraz o produktach tradycyjnych (Dz. U. 2005 r., Nr 10 poz. 68 z późn. zm.) wyznacza jednostki i organy kompetentne w dwóch obszarach:

- oceny wniosków o rejestrację produktów oraz
- kontroli produktów.

Organami właściwymi w sprawie oceny wniosków o rejestrację produktów są:

1. Minister właściwy ds. rynków rolnych, których m.in.:
 - przyjmuje i ocenia wnioski o rejestrację oraz zmianę wniosku o rejestrację,
 - prowadzi postępowanie w przypadku wniesienia sprzeciwu przez inne państwo do wniosku o rejestrację zgłoszonego przez Polskę,
 - przyjmuje i zgłasza sprzeciw oraz prowadzi postępowanie w przypadku wniesienia sprzeciwu przez Polskę do wniosku o rejestrację zgłoszonego przez inne państwo,
 - przekazuje do Komisji Europejskiej informacje o organach i jednostkach organizacyjnych, właściwych w sprawach kontroli i certyfikacji produktów.
2. Rada do Spraw Tradycyjnych i Regionalnych Nazw Produktów Rolnych i Środków Spożywczych, jako organ opiniodawczo-doradczy ministra, który opiniuje:
 - wnioski o rejestrację i warunki o zmianę specyfikacji,
 - zastrzeżenie do warunków o rejestrację wniesionych przez inne państwo,
 - sprzeciw strony polskiej do wniosku o rejestrację złożonego przez inne państwo.

IX. Organy właściwe do kontroli produktów regionalnych i tradycyjnych, dokonywanej na wniosek producenta

Organami i jednostkami organizacyjnymi właściwymi w sprawach kontroli i certyfikacji produktów posiadających ChNP, ChOG lub GTS są:

1. Minister właściwy ds. rynków rolnych - upoważniający jednostki certyfikujące do przeprowadzenia kontroli, wydawania i cofania certyfikatów potwierdzających zgodność procesu produkcji produktów posiadających chronioną nazwę pochodzenia, chronione oznaczenie geograficzne lub gwarantowaną tradycyjną specjalnością ze specyfikacją.
2. Główny Inspektor Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych sprawujący nadzór nad upoważnionymi przez ministra właściwego ds. rynków rolnych jednostkami certyfikującymi.
3. Wojewódzki Inspektor Jakości Handlowej Artykułami Rolno-Spożywczymi przeprowadzający kontrolę zgodności procesu produkcji produktów rolnych i środków spożywczych posiadających chronioną nazwę pochodzenia, chronione oznaczenie geograficzne lub będących gwarantowaną tradycyjną specjalnością ze specyfikacją.
4. Upoważnione jednostki certyfikujące przeprowadzające kontrole oraz wydające i cofające certyfikaty zgodności.

Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi upoważnił sześć prywatnych jednostek certyfikujących do przeprowadzenia, wydawania i cofania certyfikatów potwierdzających zgodność ze specyfikacją procesu produkcji produktów ze specyfikacją produkcji produktów rolnych i środków spożywczych posiadających chronioną nazwę pochodzenia, chronione oznaczenie geograficzne lub będących gwarantowaną tradycyjną specjalnością w pewnym zakresie akredytacji.

X. Jednostki certyfikujące na terenie Małopolski

COBICO Sp. z o.o., ul. Grzegórzecka 77, 31-559 Kraków

BIOCERT MAŁOPOLSKA Sp. z o.o., ul. Lubicz 25A, 31-503 Kraków

XI. Zadania Głównego Inspektora Jakości Handlowej Artykułami Rolno-Spożywczymi w zakresie nadzoru nad jednostkami certyfikującymi

Główny Inspektor w ramach nadzoru nad jednostkami certyfikującymi:

1. Kontroluje jednostki certyfikujące w zakresie stosowania przez nie procedur kontrolnych, posiadanych środków technicznych oraz klasyfikacji pracowników.
2. Dokonuje sprawdzenia dokumentów dotyczących kontroli producentów.
3. Przeprowadza analizy danych dostarczonych przez jednostki certyfikujące, dotyczących kontroli zgodności procesu produkcji produktów posiadających chronioną nazwę pochodzenia, chronione oznaczenie geograficzne lub będących gwarantowanymi tradycyjnymi specjalnościami ze specyfikacją.
4. Przekazuje jednostkom certyfikującym wnioski pokontrolne, w których wyznacza termin usunięcia uchybień wskazanych w tych wnioskach.

XII. Zakładanie i dofinansowanie grup producentów rolnych wytwarzających produkty regionalne

Producenci wyrobów regionalnych mogą zarejestrować grupy producentów rolnych. Będą to zatem producenci, którzy starają się o rejestrację nazwy swojego wyrobu jako:

- Nazwy pochodzenia
- Oznaczenia geograficznego
- Nazwy specyficznego charakteru.

Korzyści wynikające z założenia grupy

1. Założenie grupy producentów rolnych może przyczynić się do:

- podniesienia dochodów rolników dzięki zmniejszeniu kosztów marketingu produktów,
- poprawy jakości produkcji w wyniku stosowania jednakowych technologii produkcji,
- stworzenie spójnego marketingowego wizerunku produktu poprzez wspólne konfekcjonowanie produktów,
- wzmocnienia potencjału ekonomicznego producentów rolnych.

Grupy producentów mogą otrzymywać bezpośrednie wsparcie pieniężne. Pomoc finansowa jest realizowana przez 5 lat od daty powstania grupy w formie rocznych płatności. Kwota pomocy przewidzianej dla grupy producentów rolnych nie może przekraczać równowartości w złotych kwoty:

- w pierwszym i drugim roku 100 000 EUR
- w trzecim roku 80 000 EUR
- w czwartym roku 60 000 EUR
- w piątym roku 50 000 EUR.

Jak założyć grupę producencką?

1. Wybór formy prawnej dla grupy (stowarzyszenie, spółdzielnia, spółka)
2. Przygotowanie aktu założycielskiego (statut) zawierającego m.in.: nazwę i siedzibę organizacji, zakres i terytorium działania, zasady nabywania i utraty członkostwa, prawa i obowiązki członków, strukturę organizacyjną i organy, zasady gospodarowania i dysponowania majątkiem.
3. Przeprowadzenie zebrania założycielskiego, które jest podstawą do formalnego powołania grupy.
4. Rejestracja formy prawnej we właściwym miejscowo dla miejsca siedziby przyszłej grupy Krajowym Rejestrze Sądowym. Do wniosku o rejestrację dołącza się:

- akt założycielski,
 - listę obecności na zebraniu założycielskim,
 - protokół z zebrania założycielskiego.
5. Złożenie wniosku o rejestrację grupy producentów rolnych u wojewody właściwego ze względu na siedzibę grupy. Wniosek o wydanie decyzji administracyjnej powinien zawierać:
- nazwę i siedzibę wnioskodawcy,
 - dane osobowe osób upoważnionych do reprezentowania grupy zgodnie z aktem założycielskim,
 - oznaczenie produktu lub grupy produktów,
 - wypis z rejestru sądowego,
 - akt założycielski,
 - listę członków,
 - plan działania grupy.

XIII. Wsparcie finansowe dla producentów żywności wysokiej jakości

Działania objęte Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013.

1. Działanie 1.8 „Uczestnictwo rolników w systemach jakości żywności”

POMOC MOŻE OTRZYMAĆ: producent rolny (osoba fizyczna, osoba prawna lub jednostka organizacyjna nieposiadająca osobowości prawnej), wpisany do ewidencji producentów rolnych prowadzonej przez ARiMR, który nie został wykluczony z ubiegania się o pomoc na podstawie przepisów Unii Europejskiej i krajowych oraz wytwarza w ramach niżej wymienionych systemów jakości żywności produkty przeznaczone do spożycia przez ludzi.

Możliwość uzyskania pomocy finansowej przysługuje rolnikom wytwarzającym produkty

- a) w ramach wspólnotowych systemów jakości żywności:

- wpisane do rejestru: Gwarantowanych Tradycyjnych Specjalności,
 - wpisane do rejestru oraz Chronionych Nazwy Pochodzenia i Chronionych,
 - Oznaczeń Geograficznych,
 - Produkcji ekologicznej produktów rolnych,
- b)** w ramach krajowych, uznanych systemów jakości żywności:
- Integrowanej Produkcji,
 - Jakość - Tradycja (od 11.12.2009 r.).

POMOC OBEJMUJE ZWROT KOSZTÓW:

1. Kontroli, po przeprowadzeniu których wydaje się:
 - certyfikat zgodności lub świadectwo jakości handlowej produktów wytwarzanych w ramach systemów Gwarantowanych Tradycyjnych Specjalności oraz Chronionych Nazw Pochodzenia i Chronionych Oznaczeń Geograficznych;
 - certyfikat, o którym mowa w rozporządzeniu Komisji (WE) nr 889/2008 z dnia 5 września 2008 r. ustanawiającym szczegółowe zasady wdrażania rozporządzenia Rady (WE) nr 834/2007 w sprawie produkcji ekologicznej i znakowania produktów ekologicznych w odniesieniu do produkcji ekologicznej, znakowania i kontroli (Dz. Urz. UE L 250 z 18.09.2008, str. 1), w załączniku XII;
 - certyfikaty potwierdzające stosowanie integrowanej produkcji (do tych kosztów zalicza się koszty poniesione na uzyskanie zaświadczeń o nie przekroczeniu w roślinach i produktach roślinnych dopuszczalnych poziomów pozostałości środków ochrony roślin, metali ciężkich, azotanów i innych pierwiastków oraz substancji szkodliwych);
 - certyfikat zgodności potwierdzający, że produkty zostały wytworzone zgodnie ze specyfikacją i standardami systemu „**Jakość Tradycja**”.
2. Składek poniesionych na rzecz grupy producentów, działającej w jednej z form organizacyjnych wymienionych w załączniku nr 1 do rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 22 stycznia 2008 r. w spra-

wie szczegółowych warunków i trybu przyznawania oraz wypłaty pomocy finansowej w ramach działania „Uczestnictwo rolników w systemach jakości żywności” objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013, która w roku poprzedzającym rok złożenia wniosku o płatność, realizowała zadania określone w załączniku nr 2 do tego rozporządzenia.

3. Zakupu specjalistycznych publikacji na temat prowadzenia produkcji integrowanej oraz zakupu pułapek feromonowych i lepowych (dotyczy tylko systemu IP).

MAKSYMALNA, ROCZNA WYSOKOŚĆ POMOCY, uzależniona jest od tego, w jakim systemie jakości rolnik uczestniczy i wynosi:

- **3200 zł** - w systemach Gwarantowanych Tradycyjnych Specjalności oraz Chronionych Nazw Pochodzenia i Chronionych Oznaczeń Geograficznych.
- **996 zł** - w systemie Produkcji Ekologicznej.
- **2750 zł** - w systemie Integrowanej Produkcji (w tym do 750 zł koszty składki na rzecz grupy producentów oraz zakupu publikacji na temat IP i zakupu pułapek feromonowych i lepowych).
- **1470 zł** - w systemie „Jakość Tradycja”.

Można jednocześnie ubiegać się o pomoc, a potem o płatność, z tytułu uczestniczenia w różnych systemach jakości żywności albo w związku z wytwarzaniem różnych produktów posiadających Gwarantowaną Tradycyjną Specjalność, Chronioną Nazwę Pochodzenia lub Chronione Oznaczenie Geograficzne.

- Producent rolny otrzyma wsparcie na podstawie kosztów rzeczywiście poniesionych i udokumentowanych.
- Do naliczanej płatności nie będzie wliczany zapłacony podatek od towarów i usług (VAT).
- Roczna suma uzyskiwanego wsparcia nie może być wyższa niż równowartość 3000 euro na gospodarstwo.

KOLEJNOŚĆ CZYNNOŚCI DO UZYSKANIA WSPARCIA:

- ⇒ Uzyskanie przez rolnika potrzebnych certyfikatów lub świadectw jakości handlowej (zależnie od systemu jakości żywności);
- ⇒ Złożenie wniosku o pomoc wraz z wymaganymi załącznikami i oczekiwanie na decyzję o przyznaniu pomocy;
- ⇒ Produkcja zgodnie z wymaganiami dotyczącymi danego systemu jakości;
- ⇒ Złożenie wniosku o płatność wraz z wymaganymi załącznikami (kopie certyfikatów/świadectw potwierdzających uczestnictwo w systemie jakości żywności oraz dowody księgowe poniesienia kosztów objętych refundacją).

ZASADY DOTYCZĄCE SKŁADANIA WNIOSKÓW:

- ⇒ Wnioski dotyczące CHNP-ChOG i GTS (o pomoc i o płatność) składa się osobno dla każdego produktu.
- ⇒ Wnioski dotyczące Rolnictwa Ekologicznego, Integrowanej Produkcji i systemu „Jakość Tradycja” (o pomoc i o płatność) składa się łącznie dla wszystkich produktów.

We wniosku (o pomoc i o płatność) należy wypełnić oznaczone pola, w tym określające system jakości żywności. Do wniosku o płatność należy też wpisać kwotę żądania i dane o rodzaju i wielkości produkcji. Wniosek musi być podpisany.

TERMIN SKŁADANIA WNIOSKÓW O PRYZNANIE POMOCY - do 31 grudnia 2013 lub do końca dnia roboczego następującego po dniu podania do publicznej wiadomości informacji, że zapotrzebowanie na środki finansowe wynikające ze złożonych wniosków osiągnęło co najmniej 110% środków dostępnych w ramach Programu.

WNIOSKI O PRYZNANIE POMOCY składa się (osobiście lub w wysyłając pocztą) w oddziale regionalnym ARiMR właściwym ze względu na miejsce zamieszkania lub siedzibę producenta rolnego.

Działanie 1.9 „Działania informacyjne i promocyjne”

Działanie jest skierowane do grup producentów żywności wysokiej jakości. Zgodnie z rozporządzeniem Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 8 czerwca 2009 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania oraz wypłaty pomocy finansowej w ramach działania „Działania informacyjne i promocyjne” objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 (Dz. U. Nr 99 poz. 830 z późn. zm.), systemami kwalifikującymi się do pomocy w ramach działania są:

1. Systemy wspólnotowe:

- ⇒ System Chronionych Nazw Pochodzenia i Chronionych Oznaczeń Geograficznych w rozumieniu rozporządzenia Rady (WE) Nr 510/2006 z dnia 20 marca 2006 r. w sprawie ochrony oznaczeń geograficznych i nazw pochodzenia produktów rolnych i ochrony środków spożywczych;
- ⇒ System Gwarantowanych Tradycyjnych Specjalności w rozumieniu rozporządzenia Rady (WE) Nr 509 z dnia 20 marca 2006 r. w sprawie produktów rolnych i środków spożywczych będących gwarantowanymi tradycyjnymi specjalnościami;
- ⇒ Produkty rolnictwa ekologicznego zgodnie z rozporządzeniem Rady (WE) nr 834/2007 z dnia 28 czerwca 2007 r. w sprawie produkcji ekologicznej i znakowania produktów ekologicznych i uchylającym rozporządzenie (EWG) nr 2092/91 (Dz. Urz. UE L 189 z 20.07.2007, str. 1, z późn. zm.),

2. Systemy krajowe:

- ⇒ produkty integrowanej produkcji w rozumieniu ustawy z dnia 18 grudnia 2003 r. o ochronie roślin (Dz. U. z 2008 r. Nr 133, poz. 849, z późn. zm.);
- ⇒ system „Jaskość i Tradycja”.

Beneficjentami działania jest grupa producentów mająca dowolną formę prawną, która aby kwalifikować się do wsparcia w ramach działania „Działania informacyjne i promocyjne” musi:

- skupiać podmioty gospodarcze, które aktywnie uczestniczące w ww. systemach jakości żywności w odniesieniu do określonych produktów lub sposobu produkcji, co musi być potwierdzone przedstawieniem dokumentów potwierdzających, że grupa producentów, osoby fizyczne, osoby prawne lub jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej skupione w tej grupie producentów wytwarzają lub produkują na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej produkty, których dotyczy działanie,
- pochodzić z terytorium Rzeczypospolitej Polskiej i działać na podstawie stosownej umowy lub innego właściwego dokumentu określającego jej strukturę, cel i sposób działania.

Oznacza to, że beneficjentem działania mogą być już istniejące grupy producentów utworzone na podstawie obowiązujących przepisów prawa jak również grupy utworzone na potrzeby realizacji operacji objętej działaniem.

Realizacja operacji w ramach działania „Działania informacyjne i promocyjne” może polegać między innymi na:

- ⇒ organizacji oraz uczestnictwie w targach,
- ⇒ realizacji kampanii promocyjnych,
- ⇒ reklamie produktów i informowanie o ich cechach i właściwościach za pośrednictwem wybranych kanałów umożliwiających dotarcie do konsumenta.

Beneficjenci działania mogą uzyskać refundację 70% kosztów kwalifikowalnych faktycznie poniesionych na realizację operacji (koszty kwalifikowalne nie obejmują podatku VAT).

Zasady udzielenia pomocy oraz wykaz kosztów kwalifikowalnych podlegających refundacji zawarte są w ww. rozporządzeniu wykonawczym działania „Działania informacyjne i promocyjne” objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013.

Literatura:

1. Zofia Winawer, Henryk Wujec; 2010 -Tradycyjne i Regionalne Produkty Wysokiej Jakości we Wspólnej Polityce Rolnej,
2. Praca zbiorowa pod redakcją Marka Gąsiorowskiego; 2005 – O produktach tradycyjnych i regionalnych,
3. Strony internetowe: www.ijhars.gov.pl, www.minrol.gov.pl

Wydawca: **Małopolski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Karniowicach**
32-082 Bolechowice, Karniowice 9; tel. 012-285-21-13/14, fax 012-285-11-07; www.modr.pl
Skład komputerowy: Dział Promocji i Wydawnictw - Halina Knap.
ISBN - 83-60394-72-5